

УДК 316.4

КУЛЬТУРА ОСОБИСТІСНОЇ СВОБОДИ ЯК СОЦІОЛОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Піменова Ольга Олександрівна – асистент кафедри філософії Луцького національного технічного університету, пошукачка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається запропоноване автором поняття "культура особистісної свободи"; надається його дефініція; визначаються головні макросоціальні чинники становлення та розвитку відповідного феномену; окреслюються його можливі виміри: аксіонормативний, когнітивний та конітивний; підкреслюється, що сформована культура особистісної свободи є надзвичайно важливим регулятором поведінки індивіда в умовах суспільної аномії.

Ключові слова: особистісна свобода, культура особистісної свободи, культури свободи, культури контролю.

В статье рассматривается введенное автором понятие "культура личностной свободы"; приводится его дефиниция; определяются главные макросоциальные факторы становления и развития соответствующего феномена; очерчиваются его возможные измерения: аксионормативное, когнитивное и конитивное; подчеркивается, что сформированная культура личностной свободы является чрезвычайно важным регулятором поведения индивида в условиях общественной аномии.

Ключевые слова: личностная свобода, культура личностной свободы, культуры свободы, культуры контроля.

In this paper the term "culture of personal freedom" introduced by the author is analyzed; the author gives its definition; the main macro social factors of establishment and development of relevant phenomenon are mentioned; its possible changes (axionormative, cognitive and conitive) are traced. It is underlined that a generated culture of personal freedom is an extremely important regulator of individual's behavior during the conditions of social anomie.

Key words: personal freedom, culture of personal freedom, culture of freedom, culture of control.

Актуалізація такої фундаментальної людської цінності, як свобода, може мати як позитивні, так і негативні наслідки, а отже, як підкреслювалось вище, можна говорити про позитивну і негативну свободу. Про останню йдеться у тому випадку, коли вона, так би мовити, виходить за межі, перетворюється на свавілля, насильство, обмеження свободи інших людей тощо. Говорячи про межі свободи індивіда, ми перш за все маємо на увазі інтереси іншої людини, певної групи, суспільства в цілому та природи як основи його існування. Порушуючи права і норми перелічених вище соціальних суб'єктів, людина, яка таким чином актуалізує свою свободу, може робити це свідомо, намагаючись завдяки цьому реалізувати певні власні цілі чи цінності, а може не усвідомлювати негативні наслідки своїх дій, оскільки їй бракує такої характеристики, як культура особистісної свободи. На наш погляд, сформована культура свободи (особливо в умовах суспільної аномії) є своєрідним і надзвичайно важливим регулятором поведінки індивіда, який понад усе прагне реалізувати свою свободу. Саме цим, на наш погляд, обумовлюється актуальність наукового, в тому числі соціологічного, дослідження такого феномену, як культура особистісної свободи.

Мета цієї статті – визначення поняття, основних показників та чинників формування культури особистісної свободи.

Вводячи до обігу поняття "культура особистісної свободи", ми вважаємо його одним із головних у категоріально-понятійному апараті досліджуваної нами проблеми – формування особистісної свободи в умовах сучасної вищої школи.

Перш ніж сформулювати визначення цього поняття, звернемося до понять, від яких походить запропонований нами термін, а саме до понять "культура" та "культура особистості" (чи "особистісна культура"). При цьому ми не будемо здійснювати докладний аналіз дефінітивного поля категорії "культура", оскільки велика увага сучасних дослідників до культурної детермінанти соціальних, у тому числі соціоструктурних, перетворень обумовила величезну кількість наукових публікацій, де, зокрема, всебічно аналізуються різні підходи до визначення поняття "культура". Отже, ми скористались вже існуючими напрацюваннями з питання, що нас цікавить, зокрема розробками тих дослідників, які сприймають культуру як сукупність норм, цінностей, ідеалів, традицій, звичаїв, взірців поведінки, що виконують соціально-орієнтаційні функції в історично конкретному суспільстві.

Виходячи з цієї позиції, ми розглядаємо культуру як спосіб регуляції, збереження, відтворення і розвитку людського життя в його соціальному та індивідуальному вимірах. При цьому у неосязному просторі дефініцій такої

багатозначної категорії, як "культура",¹ нашу особливу увагу привернуло визначення, згідно з яким культура – це "форми соціальної поведінки людини, обумовлені рівнем її виховання та освіти" [1, с. 151].

Наш вибір саме цієї дефініції в якості робочого визначення зазначеної категорії обумовлюється щонайменше двома причинами. По – перше, в ній зроблено акцент на ролі *освіти* в культурному відтворенні суспільства, по-друге, йдеться про специфіку соціальної поведінки *людини*, тобто власне про культуру особистості. Щодо визначення поняття "культура особистості",² то перш за все зазначимо практичну відсутність цього терміну в соціологічних словниках.

У тлумачному словнику суспільствознавчих термінів Н.Є.Яценко культура особистості визначається як "складна сукупність інтелектуальних, фізичних, психологічних, моральних, політичних, вольових, взаємодіючих між собою якостей і рис людини, що визначає характерні особливості індивідів" [2, с. 148]. Ми не можемо погодитися з таким визначенням, бо вважаємо, що наведена вище цитата є, скоріше, визначенням такого поняття, як індивідуальність.

А.Моль визначає культуру особистості як її духовну оснащеність [3, с. 47], що, на наш погляд, є досить абстрактною дефініцією.

У численних підручниках з соціології ми знайшли лише декілька згадок про культуру особистості. Так, у підручнику за редакцією Г.В.Осипова читаємо: "Культура особистості являє собою сукупність соціальних норм та цінностей, якими індивід керується в процесі практичної діяльності" [4, с. 97]. Як бачимо, наведене визначення культури особистості за суттю є перенесенням вузького змісту категорії "культура" на індивідуальний рівень. Проте, на нашу думку, таке тлумачення культури особистості є дещо звуженим, бо в ньому переважна увага акцентується на внутрішньо-особистісних характеристиках культури людини та не враховуються її зовнішні прояви, які, як ми покажемо нижче, є важливими складниками досліджуваного нами феномену.

Змістовно близьким до наведеної вище дефініції є тлумачення культури на індивідуальному рівні, яке надають автори підручника з соціології за редакцією В.Андрущенко та М.Горлача: "Культура на рівні особи визначає характер процесу індивідуалізації суспільного в індивідуально-особисте, формує у особи нормативно-онтологічний аспект світоставлення, що виявляється в конкретних вчинках особи" [5, с.463].

Досить розгорнуту характеристику культури особистості надають автори підручника з соціології за редакцією С.О.Макеєва: "Культура людини являє собою передусім міру залучення до історично актуальної культури, ступінь оволодіння нею. Це означає вироблення здатності "розпредмечувати" для себе культурні досягнення епохи, виявляти й освоювати закладений у них зміст, перетворювати культурні досягнення в основу своєї діяльності та самореалізації. Коли ми говоримо про культуру праці, поведінки, спілкування, мислення, то маємо на увазі те, якою мірою людина оволоділа досвідом, що вважається зразковим у певних галузях на певний час. Отже, історично актуальна культура формує людину і водночас є формою її самовияву. Вона характеризує, з одного боку, міру оволодіння людиною тими результатами і способами людської діяльності, які вважаються на цей момент часу культурними досягненнями, а з іншого – міру розвитку особистості на ґрунті засвоєних культурних досягнень" [6, с. 70]. Проте і це визначення, на наш погляд, не може бути використане як робоче в межах здійснення того чи іншого соціологічного дослідження, оскільки воно не містить характеристик, які можна вимірювати за допомогою відповідних дослідницьких методів³.

У своєму дослідженні ми спираємось на визначення культури особистості, яке надає О.Якуба, оскільки, по-перше, воно є операціональним, а, по-друге, у ньому йдеться про соціальну активність, яка за своїм змістом є близькою до соціальної суб'єктності. Отже, за О.Якубою, культура особистості – це не тільки феномен свідомості, загальний спосіб засвоєння індивідом соціального досвіду, "не просто сукупність знань, а певний стан їх продуктивної реалізації, вираз соціальної активності та соціальної ініціативи особистості... Це засіб сприйняття світу, видів діяльності, який складається на основі певних ціннісних орієнтацій, знань, переконань... та є виразом внутрішньо притаманних особистості соціальних якостей. Основними структурними елементами культури особистості є переконання, якості особистості, характер діяльності, її навички та вміння" [7, с. 102].

Що стосується наукових публікацій (статей, монографій тощо), присвячених проблемам соціологічного аналізу як особистості, так і культури, то в них, як правило, акцент робиться на таких питаннях:

¹ Сьогодні в Інтернеті нараховується близько 1500 визначень поняття "культура".

² У цьому контексті зазначимо, що ми використовуємо поняття "культура особистості" та "особистісна культура" як тотожні.

³ Ще одну згадку про культуру особистості ми знайшли у підручнику Н.Й.Черниш "Соціологія", в якому серед форм культури авторка виокремлює "особистісну культуру (мається на увазі культура конкретного індивіда або особистості)" [8, с.300]. Проте, на жаль, Н.Й.Черниш не надає визначення цього поняття.

людина (особистість) як суб'єкт культури; культура в людині, людина в культурі; культурні виміри особистості і таке інше. Трапляється так, що навіть у тих випадках, коли у назві тих чи інших публікацій є поняття "культура особистості", автори не надають йому визначення або формулюють його у такий спосіб, який, на нашу думку, не можна визнати коректним.¹

Найчастіше в літературі, перш за все філософській² та психологічній, культурологічній, етики, зустрічаються такі поняття, як "зовнішня культура особистості" (чи "культура поведінки (спілкування) особистості") та "внутрішня культура особистості" (це поняття іноді отождожують з поняттям "культура мислення особистості", а також з поняттям "духовна культура особистості"³).

Щодо зовнішньої культури особистості, то її зазвичай розуміють як сукупність певних манер поведінки, прийнятих у тому чи іншому суспільстві чи соціальній групі, як додержання людиною правил гарного тону. Внутрішню особистісну культуру деякі дослідники розуміють як своєрідну філософію життя людини, спосіб розуміння світу, як центр її душі, що визначає душевну атмосферу та характер основних переживань. На нашу думку, поняття "внутрішня культура особистості" за своїм змістом є надзвичайно близьким до поняття "внутрішній світ особистості", яким позначається система цінностей, ціннісних орієнтацій, норм, моральних настанов, ідеалів тощо.

Що стосується, так би мовити, загальної культури особистості, то ми вважаємо, що цей феномен інтегрує у собі характеристики як зовнішньої, так і внутрішньої культури людини. З огляду на це, ми пропонуємо таке визначення відповідного даному феномену поняття. Культура особистості – це спосіб її діяльності та поведінки, який засновується на інтеріоризованих людиною соціальних нормах і цінностях, притаманних історично конкретному суспільству (чи соціальній спільноті), а також на значеннях щодо властивостей та закономірностей розвитку природи і суспільства, що на феноменологічному рівні актуалізується у вміннях та навичках інтерсуб'єктивної взаємодії у різних сферах людської діяльності. Отже, культура особистості, на нашу думку, має три основних виміри: аксіонормативний, когнітивний та конітивний (поведінковий). У залежності від сфери людської життєдіяльності можна говорити про такі види культури особистості, як її політична, економічна, пізнавальна, правова, професійна, релігійна, моральна, інформаційна, дозвіллева тощо культури, які також мають три перелічених нами вище виміри.

Щодо поняття "культура особистісної свободи" (чи "культура свободи особистості"), то, як ми вважаємо, воно не є однопорядковим з зазначеними вище поняттями. Феномени, що ним позначаються, є, так би мовити, сутнісною характеристикою як культури особистості в цілому, так і окремих її видів. Виходячи з цього, ми визначаємо поняття "культура особистісної свободи" як спосіб життєдіяльності людини, який обумовлюється високою значущістю для неї такої цінності, як свобода, глибоким усвідомленням моральної та правової відповідальності за вдяні з власної волі чи під чийось впливом вчинки та виявляється у поведінці особистості у сімейно-побутовій, професійній, політичній, дозвіллевій тощо сферах. Отже, культура свободи особистості є одночасно культурою її відповідальності. Адже свобода неможлива без відповідальності та обов'язку людини перед своїм близьким оточенням (насамперед родиною, колегами по роботі), суспільством, в якому вона живе, та світом в цілому. Як іноді говорять, відповідальність є неминучою ціною свободи, платою за неї.

Сьогодні в Україні, як і в інших пострадянських країнах, відчувається надзвичайна потреба у вільних, ініціативних, творчих особистостях – справжніх суб'єктах соціальних перетворень. Проте, на жаль, і серед пересічних громадян, і серед еліти вкрай мало яскравих, так би мовити, нестандартних особистостей, які брали б на себе відповідальність і за своє власне життя, і за життя суспільства в цілому, володіючи при цьому культурою особистісної свободи. Натомість багато тих, хто, маючи свободу, в тому числі свободу прийняття рішень, що торкаються не лише особистої долі, але й долі багатьох людей, прагне звільнитися від відповідальності. Звідси

¹ В якості приклада наведемо визначення культури особистості Г.Баллом, який розглядає її як систему якостей людини, а також як систему механізмів в реалізації й розвитку людської сутності [9, с.51-61]

² Зазначимо, що в сучасних філософських публікаціях світ самодостатньої (у творчому сенсі) особистості розглядається як особливий, унікальний та цілісний світ культури, в якому знаходять своє відображення іманентні параметри духовного буття людини, які дозволяють їй реалізовувати себе не тільки завдяки суспільству, але іноді й всупереч йому. Тобто мова йде про духовну культуру особистості, яка сприймається як вищий рівень розвитку її моральності та міцне підґрунтя актуалізації почуття свободи індивіда як його особливого духовно-психологічного стану. При цьому формування духовної культури особистості як процес засвоєння нею основних елементів духовної культури суспільства (моральних норм, філософських істин, релігійних ідей, наукових знань, естетичного смаку тощо) супроводжується їх перетворенням в усвідомленні особистістю та життєво важливі для неї парадигми буття [10, с. 51-64].

³ У психологічній літературі поняття "культура особистості" досить часто отримує суто метафоричні визначення. Особистісну культуру розглядають як "перспективу розвитку людини" (В.П.Зінченко), "грань культури" (В.С.Біблер), "багато-вимірність особистості" (А.Г.Асмолов, Д.О.Леоні'єв), "діалог із життям" (В.М.Розін) (навод. за: [11]).

Розділ 1. Теоретико-методологічні проблеми соціології

поширення безвідповідальності практично в усіх сферах суспільного життя: в економіці, політиці, моралі, в органах державної влади тощо.

За цих умов надзвичайно актуальною стає проблема формування культури особистісної свободи майбутніх фахівців, а також соціологічного аналізу чинників цього процесу та показників актуалізації зазначеного феномену. У цьому контексті підкреслимо, що культура особистісної свободи, як і культура особистості, має три виміри – аксіонормативний, когнітивний та конітивний (поведінковий). Показниками культури особистісної свободи майбутнього фахівця є:

- у аксіонормативному вимірі – висока особистісна значущість цінностей незалежності, свободи та відповідальності; визнання в якості меж своєї власної свободи інтересів іншої людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, заперечення свавілля, примусу, насильства по відношенню до них; толерантне ставлення до суджень та дій інших людей тощо;

- у когнітивному вимірі – здатність людини розуміти наслідки своїх дій як для себе особисто, так і для оточуючих; інтелектуальні можливості щодо моніторингу індивідуального (безперервної освіти) та суспільного розвитку, високий рівень професійних, гуманітарних, у тому числі правових, знань, знання сучасних інформаційних технологій, іноземних мов; загальнокультурна ерудиція; знання сучасних практик (технологій) спілкування та самопізнання тощо;

- у конітивному (поведінковому) вимірі – вміння та навички такої інтерсуб'єктивної взаємодії, в межах якої реалізуються як власні цілі та цінності людини, так і цілі та цінності інших людей; актуалізація якостей соціальної суб'єктності особистості, а саме – самостійності у діях і судженнях, самодіяльності, ініціативи, цілеспрямованої активності; адекватність індивідуальної поведінки умовам оточуючого середовища, актуальній соціальній ситуації; навички ефективної міжособистісної комунікації; вміння застосовувати сучасні технології спілкування; навички, що забезпечують отримання нових знань, інформації тощо.

Аналізуючи чинники становлення культури особистісної свободи, перш за все зазначимо, що ми виокремлюємо три групи факторів – макро-, мезо- та мікросоціальні. До макросоціальних чинників відносимо соціокультурні характеристики конкретного суспільства, що сприяють чи гальмують процеси формування культури особистісної свободи. Серед мезосоціальних чинників ми, в першу чергу, аналізуємо навчально-виховний процес у вищій школі (його зміст, спрямованість), морально-психологічну атмосферу у вузівських колективах, у тому числі характер взаємодії між викладачами та студентами тощо.

Звичайно, процес актуалізації особистісної свободи та формування культури свободи особистості є багатофакторним. На будь-якому з названих вище рівнів діють безліч чинників, що впливають на цей процес. Так, на мезосоціальному рівні велика роль належить такому інституту суспільства, як засоби масової інформації. Їх вплив на людину, особливу молоду, важко переоцінити. Не випадково ЗМІ називають четвертою владою у сучасному суспільстві. Безперечно, що за умов багатофакторності досліджуваного нами процесу важко (якщо взагалі можливо) говорити про той чи інший рівень ефективності кожного з них. Проте, як вже підкреслювалось, ми зосереджуємо свою увагу на діяльності вищої школи, зокрема на характеристиках вузівського середовища.

В якості мікросоціальних чинників ми розглядаємо, по-перше, найближче оточення індивіда (родина, коло друзів), його ціннісні орієнтації, норми спілкування, взірці поведінки тощо; по-друге, внутрішньоособистісні характеристики (цінності, норми, мотиви, установки, ідеали тощо) самої людини.

Зазначимо, що в межах цієї статті ми зупинимось на розгляді макросоціальних факторів становлення культури особистісної свободи, акцентуючи увагу на особливостях цього процесу у так званих "культурах свободи" і "культурах контролю".

Сучасні науковці, зокрема фахівці у галузі етнопсихології та етносоціології, поділяють існуючі сьогодні культури на культури свободи і культури контролю. При цьому, до суспільств чи спільнот, де домінує культура контролю, вони відносять такі, що мають розгалужену систему засобів впливу на індивіда (перш за все на особистість, яка знаходиться у процесі становлення) з метою регуляції його поведінки у відповідності до загальноновизнаних у цьому суспільстві (чи спільноті) норм.

Культура свободи притаманна тим суспільствам (чи спільнотам), для існування яких не потрібна система певних примусових санкцій по відношенню до особистості. Людина вільна обирати засоби своєї поведінки, які не оцінюються і не регулюються суспільством (чи спільнотою). Відповідно кожному типу культур притаманні певні види виховання особистості [12, с. 15].

В залежності від того, у контексті якої культури формується особистість, вона орієнтується на зовнішні чи внутрішні взірці упорядкування зовнішніх вражень в умовах, коли їй нав'язують неадекватні форми відображення зовнішнього світу і поведінки [13]. Завдяки цьому формуються різні стилі поведінки та діяльності людини: такий,

що повністю залежить та контролюється соціальним полем, в якому вона живе, і такий, що є полenezалежним (див. про це докладніше: [14]).

Отже, у культурах контролю особистість, постійно орієнтуючись на зовнішні еталони оцінки, добре засвоює правила мислення і поведінки і завжди реалізує їх у своїй діяльності. В межах культури свободи формується незалежний від впливу соціального поля стиль мислення та поведінки особистості. Вона сама виробляє правила і принципи своєї діяльності та діє у відповідності до них. Звичайно, за умов, коли на рівні суспільства в цілому домінує культура контролю, а на рівні найближчого оточення (насамперед родинного) актуалізується культура свободи, норми, цінності та взірці поведінки якої засвоюються індивідом на етапі його первинної соціалізації, у нього можуть виникнути великі труднощі щодо пристосування до загальноприйнятих норм та правил життєдіяльності.

І все ж таки, як зазначає В. Шадріна, "дитина, яка виховується в традиції свободи є більш ініціативною у породженні смислів, в той час як активність дитини, що контролюється, обмежена правилами цього типу культури" [14].

Надзвичайно важливе значення традиції свободи – контролю мають у формуванні суб'єктності особистості, яка є найяскравішим виразом її свободи.

Суб'єктність особистості, звичайно, перш за все формується у контексті культури свободи. Адже саме в її межах людина ставиться до культурних значень з позицій дослідника, а не сприймає їх некритично, як це відбувається у культурах контролю. Ця позиція актуалізує суб'єктність індивіда, яка засновується на продукованих ним самим змістах та самостійно засвоєних значеннях. Культури свободи, на нашу думку, провокують суб'єктність особистості, оскільки вони відкривають перед нею суперечливий та надзвичайно мінливий світ, в якому панує невизначеність, а, отже, немає стандартних засобів вирішення проблем, що постійно виникають. Це спонукає особистість до пошуку та створення нових засобів подолання невизначеності. Як зазначалось вище, щоб бути суб'єктом певної діяльності, необхідно бути здатним не лише до її здійснення, але й до творчого перевтілення [15, с. 250]. Здатність до творчого перетворення діяльності – це здатність виходу за межі існуючих вимог, умов, засобів. Така здатність, як і здатність до перетворення власної життєдіяльності, що ми також вважаємо ознакою суб'єктності, є, перш за все, результатом виховання особистості у культурі свободи.

Як зазначають деякі дослідники [14], суб'єктність може сформуватися і в умовах культури контролю, проте вона буде відрізнятися від суб'єктності, яка формується в межах культури свободи. Різниця між цими видами суб'єктності обумовлюється тим, що особистість, соціалізована у культурі з високим рівнем контролю, живе у несуперечливому світі, в якому поширені стандартні засоби вирішення типових проблем, які вона і використовує у своїй діяльності. Натомість, як вже зазначалось вище, культура свободи не має таких стандартів. Тому суб'єктність, що сформувалась у культурі контролю, полягає в активному використанні стандартних рішень, а суб'єктність, що породжена культурою свободи, актуалізується в інноваційній діяльності особистості, спрямованій на розробку нових, нестандартних рішень.

Проте, ми не можемо погодитися з тим, що у першому випадку ми маємо справу саме з суб'єктністю. Ми вважаємо, що справжня суб'єктність полягає саме у свободі самовираження, у творчій, самостійній діяльності, в тому числі з продукування нестандартних рішень у нестандартних ситуаціях, зокрема, у ситуації перманентних суспільних змін та соціальних невизначеностей.

Отже, суб'єктність як актуалізована свобода особистості формується, перш за все, в умовах культури свободи. Даний висновок є тим більше слушний, що ці ж умови сприяють становленню такого ціннісного дискурсу людини, в якому переважають модерністські (цінності досягнення) та постмодерністські (цінності самореалізації та якості життя) аксіофеномени. Саме цей ціннісний дискурс є важливим ендогенним чинником формування суб'єктності особистості.

Реалізація особистісної свободи, що сформувалась в умовах культури свободи, в діяльності та поведінці людини потребує обов'язкової та постійної рефлексії з її боку. На нашу думку, за умов культури контролю така рефлексія формується значно швидше та успішніше, оскільки функції самоконтролю індивід інтеріоризує в процесі своєї соціалізації. Що стосується культури свободи, то тут необхідні цілеспрямовані дії (з боку родини, системи освіти тощо) з розвитку здатності індивіда до саморефлексії. Остання (здатність до саморефлексії) є, на наш погляд, головною умовою формування культури особистісної свободи. Великі можливості щодо цього має система освіти, зокрема вищої.

Який же із зазначених нами типів культури домінує в сучасному українському суспільстві? На наше глибоке переконання, за сучасних умов наше суспільство не можна віднести до жодного з них (як, мабуть, і жодне із сучасних суспільств не може бути таким, якому притаманна виключно культура свободи чи виключно культура контролю). Стверджуючи це, ми виходимо, по-перше, з того, що свобода ні за радянських часів, ні до них не була

найвищою цінністю нашого суспільства, значно поступаючись такій цінності, як рівність. Сьогодні вона хоча й займає достатньо високі позиції в ієрархії цінностей та ціннісних орієнтацій українців (особливо молодих), але все ж таки не лідирує. Тому культура свободи, так би мовити, за визначенням не могла сформуватися на ґрунті такої історичної спадщини та теперішніх соціокультурних реалій.

По – друге, в умовах сучасного українського суспільства говорити про домінування культури контролю також не можна. Адже його аномічний стан, послаблення контролюючих функцій сім'ї, системи освіти, державних інституцій, у тому числі правових, суттєво позначились на спроможності нашого соціуму регулювати поведінку своїх членів. Звичайно, за таких макросоціальних умов формування особистісної свободи та культури свободи особистості стикається із суттєвими труднощами.

Серед чинників макрорівня, що можуть сприяти чи гальмувати цей процес, особливе значення мають ті, що актуалізуються в умовах кардинальних соцієтальних перетворень. Це пов'язано з виникненням у суспільстві, що трансформується, нових соціальних інститутів, з суттєвими стратифікаційними змінами, із загальною ситуацією в країні, яка, в тому числі, обумовлюється вибором та реалізацією конкретної політики реформування соціуму, з місцем країни у світовому співтоваристві тощо. До цієї групи чинників треба віднести також екологічну ситуацію в тій чи іншій країні.

Все це сприяє тому, що у суспільстві зникають (або послаблюються) деякі старі та викають нові обмежувачі свободи, оскільки суспільство, яке б у тій чи іншій мірі не обмежувало свободу своїх членів, важко уявити. Соціальний "світ без обмежень... був би повністю хаотичним" – зауважував Р.Ешбі [16, с. 187]. "Свобода завжди обмежена", - вважає один із учасників фокусованого групового інтерв'ю, проведеного нами з львівськими студентами.

Як пише М.Шабанова, "у кожній суспільній системі не тільки свої свободи, але й свої обмежувачі свободи" [17, с. 211], що на наш погляд, не може не впливати як на актуалізацію особистісної свободи, так і на формування культури свободи особистості. Зазначимо, що поняття "обмежувач свободи" російська дослідниця визначає як "те, що зменшує рівень свободи соціального суб'єкта відносно деякого стану" [17, с. 125].

При цьому підкреслимо, що той чи інший соцієтальний обмежувач свободи може здійснювати вплив на актуалізацію особистісної свободи (а, отже, й на культуру свободи особистості). Так, скажімо, становлення ринкових відносин у нашому суспільстві, з одного боку, зменшує можливості гарантованої зайнятості, в тому числі, працевлаштування молодих фахівців з вищою освітою. З іншого боку, надає можливість вибору працювати на державному чи приватному підприємстві, мати два (а то і більше) робочих місця. Ринкові інститути також розширюють свободу споживчої поведінки і таке інше. Отже, людина за умов ринку може відчувати його двоїстий вплив: і обмежувачий її свободу, і компенсуючий це обмеження. Останнє здається нам надзвичайно важливим у контексті формування культури особистісної свободи. Справа в тому, що у процесі адаптації до умов, що постійно та досить швидко змінюються, так би мовити, "компенсаторні" можливості певного обмежувача можуть переважати над тими, що ущемляють свободу людини. "У цьому випадку, - зазначає М.Шабанова, - обмежувач заперечує сам себе та переходить із групи обмежувачів впливів у групу сприятливих чинників (чинників-можливостей)" [17, с. 126].

На нашу думку, успіх процесу адаптації до соцієтальних (макросоціальних) змін великою мірою залежить від сформованості такої індивідуальної характеристики, як культура особистісної свободи. Це, звичайно, стосується й досліджуваної нами групи – студентства. Скажімо, поява ВНЗ недержавної форми власності, розширюючи свободу доступу молодій людині до вищої освіти, водночас породжує економічні обмежувачі реалізації цієї свободи. У свою чергу, можливість "підробляти" під час навчання у ВНЗ, у тому числі, щоб мати змогу сплатити за це навчання, дещо компенсує названі вище економічні обмежувачі. За цих умов свобода підробляти повинна обов'язково поєднуватися з відповідальністю за якість своєї професійної підготовки, тобто студенту, який поєднує навчання з роботою, має бути притаманна культура свободи.

Отже, за умов трансформації сучасного українського суспільства змінюється ієрархія обмежувачів особистісної свободи, що безпосередньо впливає на процес формування культури особистості. Визначальну роль сьогодні відіграють економічні чинники – обмежувачі, а також такий чинник, як працевлаштування, що має особливе значення для випускників ВНЗ.

Проте така макросоціальна ситуація провокує зростання індивідуальних зусиль більшості населення України (особливо його молодіжної частини), спрямованих на подолання обмежувачів його свободи. Сподіваючись на власні сили, виявляючи свою суб'єктність, молодь, у тому числі студентська, намагається самостійно вирішувати свої матеріальні проблеми, зокрема проблеми зайнятості. За цих умов надзвичайно важливо, щоб вільний, самостійний вибір людиною доступних їй формальних і неформальних засобів вирішення цих проблем, вияв її свободи у цій царині не заперечував свободи інших людей, був відповідальним вибором.

Звичайно, різні соціальні групи стикаються у соціальному просторі, в якому вони функціонують, з різними чинниками актуалізації чи обмеження індивідуальної свободи, мають різний доступ до засобів подолання останніх. Для студентства таким простором є вузівське середовище, характеристики якого ми розглядаємо в якості мезосоціальних чинників актуалізації особистісної свободи та формування культури свободи майбутніх фахівців.

Підводячи підсумки, зазначимо, що здійснений нами аналіз засвідчив, що в середовищі студентської молоді починає формуватися така важлива характеристика, як культура особистісної свободи майбутніх фахівців. Виокремивши три виміри цього феномену (аксіонормативний, когнітивний та конітивний), ми довели, що по відношенню до українського студентства можна говорити про культуру свободи особистості в її аксіонормативному вимірі.

Серед чинників становлення культури особистісної свободи майбутніх фахівців, формування їх суб'єктності особливе значення мають традиції свободи – контролю.

Сучасне українське суспільство не можна віднести, на нашу думку, ані до суспільства свободи, ані до суспільства контролю. На ґрунті нашої історичної спадщини та теперішніх соціокультурних реалій культура особистісної свободи, в тому числі майбутніх фахівців з вищою освітою, не могла отримати широкого розвитку. Більш того, за таких макросоціальних умов, у яких перебуває населення нашої країни, формування індивідуальної свободи та культури свободи особистості є вкрай проблематичним.

Література:

1. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. - Редактор – координатор – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Издательская группа ИНФРА·М- Норма, 1998. – 488с.
2. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. – М.: Лань, 1999. – 528с.
3. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: Наука, 1973.
4. Социология / Г.В.Осипов (руководитель авт. кол.), Ю.П.Коваленко, Н.И.Щипанов, Р.Г.Яновский. М.: Мысль, 1990. – 446 с.
5. Соціологія. Підручник / За загальною редакцією проф. В.П. Андрущенка, проф. М.І. Горлача. Харків – Київ. 1998. - 624с.
6. Соціологія: Навч. посібник / За редакцією С.О.Макеєва. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 1999. – 344с.
7. Социология. Учебное пособие для студентов. – Харьков: Издательство "Константа", 1996. – 192 с.
8. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468с.
9. Балл Г. Категория "культура личности" в анализе гуманизации заглавной та професійної освіти / Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. праць / За ред. І.А.Зв'язна і Н.Г.Ничкало.- К., 2003.
10. Митина В.И. Мир личности как мир культуры // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. №6. 1997.
11. Полюдова Е.Н. Термин "культура личности" в современной англоязычной психолого-педагогической литературе и некоторые аспекты ее формирования в системе образования США (на примере региона Северная Калифорния) <http://www.art-education.ru/project/seminar-2009/poludova.htm>
12. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросскультурную психологию: Учебное пособие. – М. "Ключ - С", 1999. – 224с.
13. Witkin Y. Psychological Differentiation: Studies of Development.- N.Y., 1962.
14. Шадрина В.В. Воспитание субъектности в культурах свободы и контроля <http://borytko.nm.ru/papers/subject2/index.htm>
15. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
16. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. Пер. с англ. / Под ред. Успенского.-М.: Изд-во Иностран. литературы, 1959. – 432с.
17. Шабанова М. Социология свободы: трансформирующееся общество/ Отв. ред. Т.И. Заславская.- М.: Московский общественный научный фонд, 2000.- 315с.

© О.О. Піменова, 2010